

(Київ)

ІГРОВА ТОНАЛЬНІСТЬ РОМАНІВ ДЖ. М. КУТЗЕЕ:

ПСИХОНАРАТИВНІ КОДИ

У статті в контексті ігрової стилістики з'ясовано специфіку семантики та функціонування психонаративу в романах відомого південноафриканського письменника Дж. М. Кутзее.

Психонаратив розглядається з двох позицій: як наративна техніка, спрямована на зображення внутрішнього світу персонажа, його психологічного та емоційного стану; як вербальне втілення ситуацій та подій, що розкривають внутрішній світ персонажа.

Ключові слова: гра, ігрова стилістика, психологізм, психонаратив, ідіостиль, внутрішній світ.

The article aim to show the ludic potential of psychonarration represented in the novels written by the famous South-Africa writer J. M. Coetzee. Semantic and functional properties of psychonarration are given full consideration. Psychonarration is viewed from two perspectives: as a certain narrative technique employed to portray the character's inner world as well as his/her psychological and emotional state; and as a verbal representation of events and situations revealing the character's inner life.

Key words: game, ludostylistics, psychologism, psychonarration, idiostyle, inner world.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Артикуляція, осмислення та інтерпретація власного життя за допомогою наративів є невід'ємною рисою людського існування. А життєвий досвід, відбитий у різноманітних оповідних текстах, слугує надійним джерелом дослідження особистості, в тому числі її психологічних характеристик. Художній наратив, що розглядається в контексті сучасної наратології як специфічний спосіб динамічного вибудовування "світу історії", ретельно продуманої автором і об'єктивованої в текстових структурах [9], крім фіксації власне життєвого досвіду людини, віддзеркалює й авторський ідіостиль, що маркується вживанням індивідуально-авторських оповідних технік та прийомів.

Для аналізу наративного стилю Дж. М. Кутзее, відомого південноафриканського письменника, лауреата Нобелівської премії, нами обраний так званий людологічний підхід, з позицій якого художній текст функціонує як ігрова система [7; 8], всі елементи якої у той або інший спосіб відображають спосіб художнього мислення автора, його ставлення до життя та мистецтва. А сама гра у цьому ключі постає як певна авторська стратегія, задіяна на різних рівнях художньої системи: від мовної гри до ігрової картини світу. Визнання гри універсальною категорією людського існування, структурною основою людських відносин [10, с. 10], уможливило використання різноманітних ігрових форм для дослідження художнього тексту. Моделювання художнього твору в контексті ігрової стилістики мотивується такими рисами гри, як евристичність, імпровізаційність, емоційність та естетичність. У центрі уваги пропонованого дослідження знаходиться наративний рівень, де гра націлена на ускладнення наративної структури літературного твору шляхом залучення у художню оповідь психонаративу.

Актуальність цієї розвідки визначається, з одного боку, спрямуванням сучасної лінгвопоетики, стилістики та наратології на пошук нових і продуктивних шляхів вивчення ідіостильової специфіки художніх творів, а з іншої – браком систематизованої теорії ігрової стилістики, висвітленої крізь призму жанрової природи художнього твору.

Отже, метою цієї розвідки є розкриття ігрової природи художньої прози Дж. М. Кутзее шляхом ідентифікації й опису психонаративних кодів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) окреслити специфіку людологічного підходу до вивчення художнього твору; 2) з'ясувати жанрову природу творів Дж. М. Кутзее в контексті художнього психологізму; 3) визначити поняття «психонаратив» з позицій сучасної лінгвопоетики та наратології; 4) виявити провідні оповідні засоби втілення психонаративу в романах Дж. М. Кутзее; 5) встановити стилістичні функції наративних кодів, представлених у творах автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гра є об'єктом багатьох наукових досліджень [2; 7; 8; 10; 11]. З огляду на схильність до маскуванню, вкутування, маскараду, неоднозначності, таємниці [11, с. 399], вона складно піддається теоретичному осмисленню, систематизації та дескрипції.

Багатогранність гри визначає існування в сучасній науці низки підходів до її аналізу, кожен з яких висвітлює певні характеристики гри та окреслює коло явищ, які можуть бути описані з її допомогою.

Соціально-психологічний підхід, зокрема, розглядає гру як інструмент соціального і психологічного розвитку особистості [2]; естетико-культурологічний – характеризується розумінням гри як фактора історичного та культурного розвитку людства, акцентує увагу на естетичному значенні гри як явищі людської культури [10]; філософсько-антропоцентричний ракурс пов'язаний з уявою про гру як фундаментальну особливість існування людини [1]; лінгвістичний – описує гру як один із кодів, за допомогою якого відбувається розуміння та інтерпретація різножанрових та різностильових текстів [7; 8]. І, відповідно, власне лінгвістична природа гри розкривається шляхом аналізу ігрових елементів, представлених у тексті на всіх рівнях.

Ігрова тональність романів Дж. М. Кутзее створюється, насамперед, шляхом психологізації художньої оповіді. Психологізм у художньому творі розглядається, з одного боку, як родова ознака мистецтва слова, риса художності; результат художньої творчості (відображення психології автора, персонажа, суспільства); а з другого – як естетичний принцип, що лежить в основі художньої творчості [4]. Художній психологізм фокусується на "дослідженні душевного життя людини в його протиріччях та глибинах" [3, с. 28] і традиційно був пов'язаний з детальним та глибоким зображенням думок і переживань літературного персонажа за допомогою різноманітних засобів художньої літератури.

На сучасному етапі розвитку лінгвопоетики психологізм слугує не лише засобом художнього розкриття внутрішнього світу персонажа різноманітними мовними засобами, але й потужним сюжетотвірним та стилетвірним факторами. Відтак, на перший план виходять композиційні та наративні засоби і форми психологізації. Стилестичний потенціал художнього психологізму значно збагачується й завдяки модифікації традиційних жанрових форм.

Виклад основного матеріалу. Звернення до поняття психологізм під час вивчення творчості Дж. М. Кутзее не є випадковим, адже всі його романи у буквальному розумінні пронизані психологізмом. Такі болючі питання, як самотність, сімейні, міжрасові, сексуальні відношення тощо, автор представляє крізь призму емоційного світу головних героїв. Серед різноманітних вербальних,

композиційних та нарративних засобів психологізації, задіяних у творчому доробку автора, особливе місце посідає психонаратив, який за своєю природою є багатоаспектним явищем.

Психонаратив розглядається нами у двох векторах. У вузькому розумінні, психонаратив постає як нарративна техніка, спрямована на зображення психологічного та емоційного станів персонажу, віддзеркалюючи у такий спосіб й індивідуально-авторську оцінку дійсності [пор.: 6, с. 174]. У ширшому значенні, психонаратив – це вербальна актуалізація ситуацій та подій, які розкривають внутрішній світ персонажа, тобто його різноманітні психологічні стани, дії, що відбуваються в певних просторово-часових межах.

Психонаратив має зовнішній або непрямий і внутрішній чи прямий способи художнього втілення [пор.: 3, с. 276]. Перший передбачає вербальне зображення зовнішніх виявів певних емоційних та психологічних станів персонажа (міміки, жестів, вчинків, рухів, особливостей мовлення тощо). Другий спосіб націлений на зображення емоцій та переживань персонажів через саморозкриття. Текстовими формами втілення такого психонаративу можуть слугувати внутрішній монолог, сон, сповідь, лист, щоденник героя. Важливою є точка зору, обрана автором для репрезентації психооповіді. Слід відмітити, що максимальний стилістичний ефект досягається в результаті взаємодії вищезазначених форм психонаративу.

Психологізм романів Дж. М. Кутзее досягається шляхом уведення в художню оповідь усіх зазначених форм психонаративу, які у своїй взаємодії розкривають специфіку індивідуально-авторського стилю письменника.

У романі "Slow Man" ("Повільна людина") психонаратив має внутрішню і зовнішню форми репрезентації. Наприклад,

HE IS BEING rocked from side to side, transported. From afar voices reach him, a hubbub rising and falling to a rhythm of its own. What is going on? If he were to open his eyes he would know. But he cannot do that just yet. Something is coming to him. [...].

Frivole. Something like panic sweeps over him. He writhes; from the cavern within a groan wells up and bursts from his throat.

'Pain bad?' says a voice. 'Hold still.' The prick of a needle. An instant later the pain is washed away, then the panic, then consciousness itself.

He awakes in a cocoon of dead air. He tries to sit up but cannot; it is as if he were encased in concrete. Around him whiteness unrelieved: white ceiling, white sheets, white light; also a grainy whiteness like old toothpaste in which his mind seems to be coated, so that he cannot think straight and grows quite desperate. 'What is this?' he mouths or perhaps even shouts, meaning. What is this that is being done to me? or What is this place where I find myself? or even What is this fate that has befallen me? [SM, p. 14].

Цей контекст описує психологічний стан страху та відчаю Пола Реймента, головного героя роману, після аварії, в результаті якої йому ампутують ногу, і Пол повністю стає залежним від сторонніх людей. Вербально занепокоєння та невідання втілені за допомогою словесних метафор: from the cavern within a groan wells up and bursts from his throat (зсередини, немов з печери, збільшується і виривається з горла стогін); he awakes in a cocoon of dead air (він прокидається, оповитий мертвим повітрям) та художніх порівнянь: something like panic sweeps over him (щось, на кшталт паніки охоплює його); it is as if he were encased in concrete (так, ніби його зацементували); also a grainy

whiteness like old toothpaste in which his mind seems to be coated (зерниста білизна, схожа на зубну пасту, ніби вкрила його мозок). Психологізм підсилюється за рахунок включення у структуру фрагменту неповних (номінативних) речень (The prick of a needle), які, разом із повними, створюють атмосферу невпевненості та хвилювання персонажа. Повторення прикметника white (білий) та його деривату whiteness (білизна) метонімічно вказують, з одного боку, на місце дії (лікарня), а з іншого – на розгубленість Пола. Композиційно емоційне напруження головного героя передане формою внутрішнього монологу, під час якого він ставить собі питання, які, на жаль, залишаються без відповіді (What is this that is being done to me – Що ж зі мною роблять?; What is this place where I find myself? – Де ж я опинився?).

Психологізм багатьох творів Дж. М. Кутзее досягається завдяки залученню до сюжетно-композиційної структури творів снів головних героїв. Можливість розгляду сновидінь як форми психонаративу пояснюється їхньою природою. Так, у релігійній і філософській традиціях сон найчастіше сприймався як посередник між реальним життям та потойбічним світом. Він надавав можливість зазирнути у глибини людської психіки, таємниці душі, передбачити події тощо. Саме онейричні епізоди слугують психонаративними кодами, які великою мірою спрямовують процес розуміння та інтерпретації роману Дж. М. Кутзее "Waiting for the Barbarians" ("В очікуванні варварів"). Прийом онейричного повісткування використаний у цьому творі з метою актуалізації вертикального контексту та розкриття образу персонажа. Це роман про людину, яка проходить досить складний і травматичний шлях, намагаючись вивільнитися та протистояти імперіалістичному режиму, і тому тут головний акцент зроблений на розкритті природи людських страждань, зображенні психологічного та фізичного насилля над людиною, демонстрації сили влади. Все це експлікується у роздумах головного героя про його сни та сновидіння. Наприклад:

I feel old and tired, I want to sleep. I sleep whenever I can nowadays and, when I wake up, wake reluctantly. Sleep is no longer a healing bath, a recuperation of vital forces, but an oblivion, a nighty brush with annihilation [WB, p. 23]

Half-deep in the soothing water I indulge myself in this wistful vision. I am not unaware of what such daydreams signify, dreams of becoming an unthinking savage, of taking the cold road back to the capital, of groping my way out to the ruins in the desert, of returning to the confinement of my cell, of seeking out the barbarians and offering myself to them to use as they wish. Without exception they are dreams of ends: dreams not of how to live but of how to die. [WB, p.153].

Вербально внутрішня напруга, безпорадність і розгубленість головного героя передані низкою метафор, за допомогою яких він характеризує сни: sleep is no longer a healing bath, a recuperation of vital forces, but an oblivion, a nighty brush with annihilation (сон вже не є для мене цілющою ванною, відновленням життєвих сил, він тепер – лише забуття, лише щонічне знаряддя повного знищення); they are dreams of ends: dreams not of how to live but of how to die (це сни кінця: сни не про те, як вижити, а про те, як вмерти). Семантико-синтаксичні відношення протиставлення, що встановлюються між зазначеними метафорами, створюють додаткову експресивність оповіді.

У романі "In the Heart of the Country" ("В серці країни") психологізм досягається шляхом використання щоденника. Композиційно твір складається з низки коротких щоденникових записів (загальною кількістю 266), що нагадують фотографії, або знімки реальності, відбиті в голові головної героїні твору Магди, самотньої, незаміжньої жінки, яка мешкає разом зі своїм батьком та прислугою на віддаленій фермі в Кару.

Представлений з точки зору Магди, психонаратив в аналізованому романі постає як автонаратив. До основних рис такого викладу подій можна віднести суб'єктивність, достовірність, "ефект сповіді", який впливає із суб'єктивного погляду на події (зображений світ обмежується свідомістю та світосприйняттям оповідача). Події, викладені з позиції головного героя, відтворюють його думки, дозволяють зазирнути в духовний світ персонажа, встановити внутрішню мотивацію його діям. Наприклад:

I am a black widow in mourning for the uses I was never put to. All my life I have been left lying about, forgotten, dusty, like an old shoe, or when I have been used, used as a tool, to bring the house to order, to regiment the servants. But I have quite another sense of myself, glimmering tentatively somewhere in my inner darkness: myself as a sheath, as a matrix, as protectrix of a vacant inner space. I move through the world not as a knife blade cutting the wind, or as a tower with eyes, like my father, but as a hole, a hole with a body draped around it, the two spindly legs hanging loose at the bottom and the two bony arms flapping at the sides and the big head lolling on top [IHC, p. 44].

У наведеному психологізованому контексті Магда описує власне сприйняття себе. Психологічний стан відчаю та розчарування вербально представлений за допомогою емоційно забарвленої лексики: метафори (I am a black widow in mourning); низки художніх порівнянь (like an old shoe; as a tool, to bring the house to order, to regiment the servants;), в тому числі тих, що базуються на протиставленні (not as a knife blade cutting the wind, but as a hole, a hole with a body draped around it,), метонімії (the two spindly legs hanging loose at the bottom and the two bony arms flapping at the sides and the big head lolling on top).

Формою втілення психонаративу в романі Дж. М. Кутзее "Age of Iron" ("Залізне століття") є лист, який слугує ніби емоційним зверненням місіс Керрен, літньої південноафриканської жінки, яка вмирає від невиліковної форми раку, до своєї доньки, що мешкає в іншій країні.

My dearest child, I am in a fog of error. The hour is late and I do not know how to save myself. As far as I can confess, to you I confess. What is my error, you ask? If I could put it in a bottle, like a spider, and send it to you to examine, I would do so. But it is like a fog, everywhere and nowhere. I cannot touch it, trap it, put a name to it. [...]

That is my first word, my first confession. I do not want to die in the state I am in, in a state of ugliness. I want to be saved. How shall I be saved? By doing what I do not want to do. That is the first day: that I know [AI, p. 136].

Виокремлений уривок описує стан тривоги та відчаю головної героїні, яка, розуміючи неминучість смерті, намагається певним чином виправити зроблені протягом життя помилки, і у такий спосіб врятувати себе. Місіс Керрен доходить висновку, що лише зусилля над собою, руйнування власних стереотипів може допомогти і заспокоїти її перед смертю. Ідея занепокоєння та хвилювання втілюється в даному контексті, по-перше, за допомогою повторення іменника confession (сповідь); по-друге, художнім порівнянням (But it is like a fog, everywhere and nowhere. – Це подібно до туману, скрізь і ніде); по-третє, питальними реченнями, зверненими до самої себе (What is my error, you ask? – Ти запитаєш, у чому моя помилка?; How shall I be saved? – Як мені врятуватися?).

Висновки. Проведене дослідження показало, що психонаратив є досить ефективною технікою психологізації повісткування в романах Дж. М. Кутзее, слугуючи одночасно ідіостильовим маркером письменника. Аналіз особливостей втілення психонаративу з позицій людостилістики дозволив змодельювати семантичний, сюжетно-композиційний та наративний простори романів

Дж. М. Кутзее й становити функціональне навантаження різних форм психонаративу, представлених у творах автора. До основних функцій, що їх виконує психонаратив в аналізованих романах, належить такі: створення образу персонажа, актуалізація вертикального контексту, розкриття тематичного плану творів. Перспективи подальших досліджень у цій сфері вбачається у встановленні та аналізі інших ігрових елементів, які формують ігровий простір художніх творів Дж. М. Кутзее, а також з'ясувати підґрунтя їхньої взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесов С. С., Спешилова Е. И. Антропология игры / С. С. Аванесов, Е. И. Спешилова // Вестник ТГПУ, 2012 – № 4(119). – С. 208–213.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди: Психология человеческих отношений / Э. Берн ; пер. с англ. А. Грузберг. – М.: Эксмо, 2015. – 352 с.
3. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Л. Я. Гинзбург. – М.: INTRADA, 1999. – 415 с.
4. Есин А. Б. Психологизм русской классической литературы: книга для учителя. – [3-е изд-е].– М.: Флинта, 2011 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://iknigi.net/avtor-andrey-esin/52962-psihologizm-russkoy-klassicheskoy-literatury-andrey-esin.html>
5. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Женетт Ж. // Фигуры II. – Т. 2. – М. : Изд-во Сабашниковых, 1998. – С. 60–278.
6. Клеменова Е. М., Кудряшов И. А. Психоповествование как нарративная техника авторского моделирования художественного дискурса // Труды Рост. гос. ун-та путей сообщения. – № 1 (22), 2013. – С. 174.
7. Люксембург А. М. Амбивалентность как свойство набоковской игровой поэтики / А. М. Люксембург // Научно-культурологический журнал, 1999 – №15(21). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu>
8. Рахимкулова Г. Ф. Языковая игра в прозе Владимира Набокова: К проблеме игрового стиля: дис. ...докт. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык", 10.02.19 "Теория языка". – Ростов-на-Дону, 2004. – 332 с.
9. Татару Л. В. Композиционный ритм и когнитивная логика нарративного текста (сборник Дж. Джойса "Дублинцы") // Известия Российского гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена, 2008. – Вып. № 75. – С. 23–37.
10. Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий / Й. Хейзинга / Сост., предисл. и пер. с нидерланд. Д. В. Сельвестрова; Коммент., указатель Д. Э. Харитоновича.– СПб.: Изд. Ивана Лимбаха, 2011. – 416 с.
11. Финк Э. Часть четвертая. Всеобъемлющая структура человеческой игры // Финк Э. Основные формы человеческого бытия / пер. с нем. А. Гараджи. – М.: Прогресс, 1988. – С. 392–403.
12. IHC = Coetzee J. M. In the Heart of the Country / J. M. Coetzee. – L.: Vintage, 1999. – 151 p.
13. WB = Coetzee J. M. Waiting for the Barbarians / J. M. Coetzee. – N. Y.: Penguin Books, 2010. – 180 p.

14. SM = Coetzee J. M. *Slow Man* / J. M. Coetzee. – N. Y.: Viking Penguin, 2003. – 198 p
15. AI = Coetzee J. M. *Age of Iron* / J. M. Coetzee. – N. Y.: Penguin Books, 2010. – 198 p.